

П. В. Рекотов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва
та фінансів
Інженерного навчально-наукового інституту імені Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету

В. Л. Коваленко, доктор технічних наук, професор, завідувач
кафедри електричної інженерії та кіберфізичних систем
Інженерного навчально-наукового інституту
імені Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕГОЗБЕРЕЖЕННЯ В УКРАЇНІ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ

Статтю присвячено визначенню стану забезпечення енергозбереження в Україні на основі аналізу змін у процесі формування державної політики з енергозбереження в нашій державі у період незалежності. Наголошено на тому, що її основним вектором було спрямування зусиль на перехід від адміністративних до ринкових методів регулювання. Звернено увагу на основні елементи нормативної складової системи регулювання, які встановлюються державою, недержавними організаціями та організаціями саморегулювання, яким держава делегувала регуляторні повноваження. Виділено етапи формування нормативних засад енергозбереження, дана характеристика кожного з них на основі дослідження змін, що відобразились у змісті нормативно-правових актів та документів програмного характеру у зазначений період з урахуванням їх взаємозв'язку і загальної спрямованості. Позначено сутність і наголошено на особливому значенні документів програмного і стратегічного характеру, що визначають перспективи розвитку у паливно-енергетичній сфері держави і передбачають досягнення позитивних результатів з безпеки та енергоефективності, інноваційного оновлення та інтеграції з відповідним сектором ЄС. Зроблено висновок про те, що досконале організаційне та нормативне забезпечення є найважливішими умовами і важелями реалізації державної політики у сфері енергозбереження, що є базовим ресурсом, який визначає потенційні можливості подальшого розвитку України та її енергетичної безпеки. Важливе значення при цьому має системне вдосконалення організації управління і формування нормативної бази, передбачене цільовими програмами з урахуванням досвіду європейських країн, прискорення темпів гармонізації національного законодавства зі стандартами ЄС, врахування необхідності відповідної цінової, податкової політики, ресурсного і кадрового забезпечення.

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, організаційне забезпечення, нормативне забезпечення, державні стандарти, технічні умови.

P. V. Rekotov, V. L. Kovalenko. Organizational and Legal Support for Energy Saving in Ukraine: Stages of Formation

The article aims to determine the state of organizational and legal support for energy saving in Ukraine based on an analysis of changes in the process of forming state policy on energy saving during the period of independence. It is emphasized that its main vector was the transition from administrative to market-based regulatory methods. The focus is placed on the key elements of the regulatory system established by the state, non-governmental organizations, and self-regulatory organizations with delegated regulatory powers. The stages of forming the regulatory framework for energy saving are highlighted. Each stage is characterized based on the study of changes reflected in the content of regulatory acts and programmatic documents during the specified period, considering their interconnection and overall direction. The essence and special significance of programmatic and strategic documents that define development prospects in the fuel and energy sector of the state and foresee positive outcomes in security, energy efficiency, innovative renewal, and integration with the relevant EU sector are outlined. It is concluded that a well-developed organizational and regulatory framework is the most important condition and lever for implementing state policy in the field of energy saving, which is a fundamental resource determining Ukraine's potential for further development and energy security. Systematic improvement of management organization and the formation of the regulatory framework is of great importance. This process is guided by targeted programs, taking into account the experience of European countries, accelerating the harmonization of national legislation with EU standards, and considering the necessity of appropriate pricing, tax policies, and resource and personnel support.

Key words: energy saving, energy efficiency, organizational and legal support, state standards, technical conditions.

Постановка проблеми. Необхідність визначення пріоритетів державної політики щодо енергозбереження, що пов'язана з існуванням ряду проблем глобального екологічного характеру, зростанням вартості, дефіцитом та підвищенням цін на енергоресурси, залежністю від країн експортерів та ін., що стали особливо відчутними і значимими з початком військової агресії проти України і, особливо, у зв'язку з пошкодженнями та руйнуваннями об'єктів енергетичної інфраструктури, як такими, що не піддаються прогнозуванню, обумовлює особливе значення цих проблем для підвищення економічного рівня держави. Актуальність проблеми організаційно-правового забезпечення енергозбереження в Україні, його значення, обумовлюється важливістю даного аспекту у дослідженні ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів у нашій країні. Відтак, дослідження цієї проблематики має суттєве значення для забезпечення енергетичної та національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість науковців присвятила свої роботи дослідженням державного регулювання тих чи інших галузей економіки в цілому і, зокрема, різних аспектів енергетичної сфери. Питання державної політики енергозбереження та енергоефективності розглядали у своїх наукових працях С. Єрмілов, В. Гесць, Ю. Ященко, В. Григоровський, В. Лір, А. Мельник, С. Денисюк, Т. Сердюк, М. Плячок. Організаційно-економічний механізм енергоефективності промислових підприємств вивчався В. Джеджулею. О. Суходоля предметно досліджував безпекові аспекти енергоефективності, основи розробки програм енергозбереження та інші проблеми, О. Цапко-Піддубна торкнулась питання аналізу механізмів реалізації політики енергоефективності. Заслужують уваги числені роботи, що виконали М. Ковалко, М. Кулик, Г. Дзяна, А. Праховник.

Організація та державне управління енергозбереження стали предметом досліджень та змістом праць як українських вчених, так і науковців з інших держав, таких як О. Суходоля, М. Ткаченко, Ю. Чистов, М. Вознюк, В. Микитенко, Д. Дрожжин, О. Косов, О. Бархатов, Я. Костенок, Р. Кауфман, Д. Стерн, В. Вонг, А. Тріані, С. Кетіпемьюла, К. Танака, Дж. Крейтс.

Аналізу діючої практики і чинного законодавства енергозберігаючої сфери приділили увагу вітчизняні дослідники О. Собко, С.Смерека. Вчені-економісти В. Дідик, О. Теліженко, П. Плешков, П. Стець, М. Сотников та ін. мали предметом своїх досліджень теоретичні та практичні аспекти енергозбереження.

Помітний внесок у розробку проблеми зробив колектив авторів (С. Барбелюк, С. Голікова, В. Дідик, О. Матвійчук, Н. Соколовська), провівши порівняльно-правове дослідження правового регулювання енергозбереження в Європейському Союзі та Україні. Предметом дослідження М. Булгакової та М. Приступи стали правові аспекти і практична реалізація енергозбереження в Україні. Питання розвитку систем енергоефективності за кризових умов стали предметом уваги І. Левчишина. Разом з тим, визначенню та дослідженню етапів формування організаційно-правового забезпечення енергозбереження в Україні приділено недостатньо уваги.

Мета статті – на основі аналізу норм чинного законодавства висвітлити сучасний стан організаційно-правового забезпечення енергозбереження в Україні, виділити етапи формування нормативної бази енергозбереження, позначити його сучасні проблеми та особливості.

Виклад основного матеріалу. Діяльність з інвестування в раціональне використання та економне витрачання енергії є стратегічним підходом для забезпечення конкурентоспроможності країни в цілому в довгостроковій перспективі. Тому державна політика з енергозбереження в Україні у період незалежності спрямовувалась на перехід від адміністративних до ринкових методів регулювання.

Нормативна складова системи регулювання включає нормативно-правові акти (НПА), формальні і неформальні приписи та допоміжні правила, що встановлюються державою, а також недержавними організаціями або організаціями саморегулювання, яким держава делегувала регуляторні повноваження [1]. Нормативно-правові акти, що регулюють відносини енергозбереження встановлюють межі компетенції органів влади у цій сфері, визначають обсяг повноважень, прямо чи опосередковано стосуючись питань скорочення використання енергії, практичних можливостей реалізації заходів із енергозбереження.

Правові основи енергозбереження в Україні почали активно формуватися з 1994 року з ухваленням базового нормативно-правового акта у сфері енергозбереження, яким став Закон України № 74/94-ВР від 01.07.94 р. «Про енергозбереження», що створив правове підґрунтя для регулювання у сфері енергозбереження відносин між суб'єктами господарювання та такими учасниками відносин, як держава, юридичні та фізичні особи. У цьому законі було сформульовано основні принципи державної політики у сфері енергозбереження і передбачено необхідність розробки та прийняття державних цільових, регіональних, місцевих та інших програм як стосовно організації, так і щодо координації дій у зазначеній сфері, доповнення навчальних програм закладів освіти навчальними курсами з енергетичних питань та ін.

Саме цим законом було визначено для забезпечення енергозбереження такі економічні заходи, що передбачали комплексне корегування різних видів діяльності, від господарської, до управлінської і науково-технічної і стосувались економного і раціонального використання ресурсів паливної енергетики, напрямів фінансування і джерел енергозбереження, давали можливість сформувати систему державних стандартів, спираючись на важелі реалізації заходів управління економічного характеру, як підґрунтя, у тому числі і впровадження та використання патентних винаходів і технологій енергозберігання, матеріалів і обладнання.

При цьому державний контроль, енергетичний аудит та державна експертиза з енергозбереження передбачались з визначеним порядком проведення [2, с. 18].

До Закону неодноразово вносились зміни та доповнення, відбувалась деталізація окремих статей. Так стаття 15, що передбачала для постачальників і споживачів паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) взаємну відповідальність, була конкретизована Постановою Національної Комісії з питань регулювання електроенергетики «Про внесення змін до Правил користування електричною енергією» від 17.10.2005 р. № 910 [3]. Важливі зміни у Закон були внесені у 2017 році. Ним було визначено правові, економічні та організаційні засади утворення та діяльності Фонду енергоефективності. Втратив чинність 13.11.2021 у зв'язку з прийняттям Закону «Про енергетичну ефективність», що на сьогоднішній день визначає правові, економічні та організаційні основи забезпечення енергетичної ефективності у ланцюгу від виробництва до споживання енергії, включаючи транспортування, передачу, розподіл та постачання [4].

Раціональне споживання палива і енергії покладено в основу державної політики в електроенергетиці, що було закріплено ще Законом «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР. Ним в електроенергетиці визначались засади правового, економічного та організаційного характеру, врегульовувались відносини виробництва, передачі, постачання, та використання енергії, забезпечення енергобезпеки, конкуренції споживачів і працівників цієї сфери, а також захисту їх прав. У ньому, зокрема, безпосередньо передбачались заходи стимулювання для розвитку когенераційних технологій, нетрадиційних та вітроенергетичних поновлювальних джерел енергії. Окрім того, законодавець акцентував увагу на важливості принципу забезпечення широких можливостей для альтернативних джерел енергії через «зелений тариф» та доплати за виробництво енергії електростанціями [5].

Логічним продовженням законотворчої діяльності у цьому напрямку стала поява Закону «Про альтернативні види рідкого та газового палива» № 1391-XIV від 14 січня 2000 р. (назва Закону в редакції N 1391-VI (1391-17) від 21.05.2009 р. «Про альтернативні види палива»), зміст норм якого мав на меті для альтернативних видів рідкого і газового палива сприяти розширенню їх використання, спираючись на залучення нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини забезпечувати визначення організаційно-правових, соціально-економічних та екологічних засад виробництва і споживання альтернативних видів рідкого та газового палива [6].

Його розробка певною мірою сприяла появі проектів, пов'язаних з використанням альтернативних видів рідкого та газового палива, напрацюванню у сфері альтернативних джерел енергії ряду програм, виконанню завдань їх науково-технічного забезпечення. Він став підґрунтям для розробки інших нормативно-правових актів, що забезпечували використання альтернативних джерел енергії, а саме: Закону «Про альтернативні джерела енергії» № 555-IV від 20 лютого 2003 р. (встановив основи для задіяння альтернативних джерел енергії та розширення їх використання економічного, екологічного, правового та організаційного характеру, являється значимим з точки зору поширення нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії) [7], Постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2004 р. № 1307 «Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного» [8], Закону України від 05 квітня 2005 р. № 2509-IV «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» [9] та інших.

Суттєве значення мало прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження» від 16.03.2007 р. [10]. Він з-поміж іншого передбачав зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (80731-10, 80732-10) (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., додаток до N 51, ст. 1122), що стосуються правових засад відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері використання ПЕР у частині марнотратного їх споживання і недотримання вимог щодо ефективності використання, а також відповідальності за неефективну експлуатацію паливо- і енерговикористовуючого устаткування. Це збільшило можливості відповідних органів у здійсненні контролю та можливості притягнення до відповідальності правопорушників у цій сфері.

Як і вищезгаданий закон, до раціональнішого використання ПЕР, тільки шляхом застосування більш ефективних технологій та енергосервісу, спонукають Закони «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» від 9 квітня 2015 р. № 327-VIII [11] та «Про енергетичну ефективність будівель» від 22.06.2017 р. № 2118-VIII. Перший встановив економіко-правове підґрунтя задіяння енергетичного сервісу з метою інтенсифікації енергоефективності об'єктів державної та комунальної власності. Другий мав на меті формування законодавчих, економічних та організаційних засад функціонування галузі забезпечення енергетичної ефективності будівель, надання умов для раціонального споживання в них енергетичних ресурсів (суттєвого скорочення споживання енергії (до 50 відсотків) та підвищення рівня енергетичної безпеки держави). Враховуючи, що до його прийняття в Україні було фактично відсутнє спеціальне законодавство в сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель, він привертає до себе особливу увагу. І хоча технічний стан переважної більшості існуючих будівель та енергетичних систем і нині не дозволяє забезпечувати необхідний рівень їх енергетичних характеристик, саме з цього нормативного акту почалася імплементація у національне законодавство вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради

ЄС – 29 – 2010/31/ЄС «Про енергетичну ефективність будівель» на виконання зобов'язань України як члена Енергетичного співтовариства.

Крім того, нормативні акти передбачають ряд видів державної підтримки підприємств та господарств у сфері енергоефективності: пряме бюджетне фінансування; звільнення від ПДВ, ввізного мита; звільнення частини прибутку від оподаткування; установлення економічно обґрунтованих тарифів на комунальні послуги; надання державних гарантій під кредитні лінії, відкриті в кредитних установах тощо [12, с. 69].

Законодавча база сфери енергозбереження створює умови для правової регламентації відносин між господарюючими суб'єктами, державою юридичними і фізичними особами у відносинах енергозбереження, що стосуються процесів, які охоплюють як видобування, переробку, транспортування, так і зберігання, вироблення та використання ПЕР, а також зацікавлення громадян, підприємств і організацій у поширенні енергозберігаючих технологій, енергозбереженні в цілому, зменшенні енергоємності машин і технологічного обладнання, підвищенні відповідальності суб'єктів правовідносин сфери енергозбереження [13, с. 8].

Згадані НПА не складають вичерпний перелік. Серед актуальних нині слід згадати щонайменше кількадесят законів, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (до 2010 року – Міністерство регіонального розвитку та будівництва України) і Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України.

Окрім вищезгаданих НПА, регламентуючих відносини енергозберігаючої сфери, діючим є ще цілий ряд нормативних регуляторів (норм, правил, вимог), пов'язаних з раціональним використанням та економією паливно-енергетичних ресурсів, що складають систему технічного регулювання. Енергетичні паспорти обладнання, режимні карти, технологічні інструкції, інструкції з експлуатації, технічні умови та паспорти на всі види машин і механізмів, споживаючих ПЕР, як правило включають норми і нормативи витрат. А основний зміст технічного нормування включає в себе діяльність по встановленню обов'язкових для дотримання технічних вимог, що пов'язані з безпекою продукції, процесами її розробки, виробництва, експлуатації, використання, зберігання, перевезення, реалізації та утилізації чи надання послуг.

В Україні діють технічні регламенти, ГОСТи (міждержавні стандарти, які ще з радянських часів діють в країнах СНД), ДСТУ (державні стандарти України), ТУ (технічні умови виробника) та інші нормативи, що встановлюють вимоги до якості товарів і послуг, процесів і способів їх виробництва.

У Законі «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15.01.2015 р. технічні регламенти позначені як нормативно-правові акти, що визначають характеристики чи пов'язані з ними процеси та методи виробництва, охоплюють відповідні адміністративні положення, дотримання яких вбачається обов'язковим. Окрім того, вони також можуть включати чи виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування та етикетування тою мірою, в якій вони застосовуються до продукції, процесу чи методу виробництва [14]. Законом визначаються правові та організаційні засади розроблення, прийняття та застосування технічних регламентів ті передбачених ними процедур оцінки відповідності, а також здійснення добровільної оцінки відповідності.

Щодо стандартів, то вони визначаються як нормативні документи, якими встановлюють правила принципи та характеристики, що стосуються діяльності чи її результатів, включають вимоги до термінології, позначення, упаковки, маркування та / або етикетки, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги (Закон України «Про стандартизацію») [15].

У сфері енергозбереження та енергоменеджменту прийняті і діють десятки ДСТУ за напрямками: енергоощадність, нормування витрат і втрат, енергетичне маркування, енергоаудит, енергетичний менеджмент, ресурсозбереження, вітроенергетика, вторинні енергоресурси, нетрадиційні та поновлювальні джерела енергії тощо.

Частина 2 ст. 15 ГК визначає, що застосування стандартів та їх обов'язкових положень являється обов'язковим для: суб'єктів господарювання у випадку, коли на них є посилання в техрегламентах; учасників договору з розробки, виготовлення; виробника чи постачальника, коли він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи вказав позначення цих стандартів у їх маркуванні [16].

На виконання вимог щодо адаптації вітчизняної нормативно-правової бази та національних стандартів до вимог законодавства ЄС з 01.01. 2015 р. в Україні був ухвалений і набув чинності як національний Міжнародний стандарт з енергоменеджменту ISO 50001:2011, IDT – ДСТУ ISO 50001:2014 Енергозбереження. Системи енергетичного менеджменту. Вимоги та настанови щодо застосування – «Energy management systems – Requirements with guidance for use» (наказ Мінекономрозвитку від 16.09.2014 р. № 1111). Положення стандарту встановлюють вимоги як щодо розроблення чи впровадження, так і щодо підтримання в робочому стані та поліпшення системи енергетичного менеджменту, що дозволяє реалізувати систематизований підхід до підвищення рівня ефективності використання енергетичних ресурсів [12, с. 74]. Згаданий нормативний документ не є єдиним, окрім нього ще ряд міжнародних стандартів знаходяться на розгляді щодо можливості їх застосування в Україні.

За Законом «Про стандартизацію» технічні умови являються документом, що встановлює технічні вимоги відповідності продукції, процесів та послуг, регламентує процес виробництва і встановлює стандарти

якості. Технічні умови можуть бути стандартом, його частиною, чи окремим документом. Розробка їх здійснюється самим виробником, якщо на певний вид продукції не існує ДСТУ і вони підлягають державній реєстрації територіальними органами виконавчої влади з питань технічного регулювання. Як правило, вони включають як технічні вимоги, вимоги безпеки, так і вимоги охорони довкілля, утилізації, а також містять правила приймання, методи контролю, транспортування, зберігання, вказівки по експлуатації і гарантії виробника.

Документом стратегічного характеру, що мав визначати перспективи розвитку у паливно-енергетичній сфері держави до 2035 року стала «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», що передбачала до 2025 року завершення в основному реформування енергетики України і досягнення первинних результатів з безпеки та енергоефективності, інноваційного оновлення та інтеграції з відповідним сектором ЄС [17].

Її найважливіші положення отримали розвиток у прийнятих у подальшому документах програмного характеру: Національній економічній стратегії на період до 2030 року та Національному плані дій з енергоефективності на період до 2030 року, а також Енергетичній стратегії України на період до 2050 року [18]. Першим з них поставлено за мету на всіх етапах і у всіх економічних секторах забезпечити підвищення енергоефективності, а другим – досягти становища, при якому суттєво буде знижена енергозатратність і, третім – створити умови для сталого розвитку України шляхом досягнення вуглецевої нейтральності енергетичного сектору до 2050 року.

Розвиток законодавства України з енергозбереження у період незалежності можна умовно поділити на кілька етапів: 1994–2002 рр. (відбувається формування організаційно-інституційної структури управління сфери енергозбереження, системи нормування стандартизації, експертизи з енергозбереження, питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів на виробництво продукції та ін.); 2002–2005 рр. (вдосконалюється система регулювання, розвитку стандартизації, впроваджуються програми енергозбереження у бюджетній сфері, створюються правові засади регулювання інноваційної діяльності та розвитку нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії на фоні формування ринкового середовища і конкурентних економічних відносин); 2005–2010 рр. (змінюється механізм регулювання енергозбереження, розробляються законодавчі засади лібералізації ринку при значному зростанні цін на енергоносії); 2010–2015 рр. (державна набуває статусу Договірної Сторони в Енергетичному Співтоваристві (ЕС), здійснюється імплементація основних актів енергетичного законодавства Європейського Союзу (ЄС), формується законодавче підґрунтя підвищення ролі альтернативних джерел енергії в процесі заміщення природного газу, виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних джерел палива); 2015–2021 рр. (державна на законодавчому рівні створює умови щодо збільшення інвестиційних вкладень у термоізоляцію житлового фонду та будівництво споруд, що мають близьке до нульового споживання енергії; адаптування до європейських стандартів палива та технологій його використання, введення сертифікації енергоефективності будівель та системи енергоаудиту і енергоменеджменту та, на перспективу, забезпечення повного комерційного обліку споживання газу, електричної, теплової енергії та води; законодавчо передбачено пряме бюджетне фінансування, звільнення від ПДВ, ввізного мита, звільнення частини прибутку від оподаткування, установлення економічно обґрунтованих тарифів на комунальні послуги, надання державних гарантій під кредитні лінії, відкриті в кредитних установах для підприємств та господарств у сфері енергоефективності, запроваджується механізм енергосервісу для термомодернізації будівель бюджетних установ, створюється новий ринок енергосервісних послуг та ін.); 2022–2024 рр. (відбувається стимулювання зростання будівництва систем накопичення і зберігання енергії; забезпечення права виробникам продавати електричну енергію самостійно з метою збільшення рентабельності ринку відновлюваних джерел енергії, наближення нашого законодавства до євростандартів; розвиток відновлюваних джерел енергії і розподіл генерації по регіонах для зниження негативних наслідків ураження об'єктів агресором шляхом створення енергоостровів – об'єктів, незалежних від загальної енергомережі та ін.).

Висновки та перспективи. Досконале організаційне та нормативне забезпечення є найважливішими умовами і важелями реалізації державної політики у сфері енергозбереження, що є базовим ресурсом, який визначає потенціальні можливості подальшого розвитку України та її енергетичної безпеки. Важливе значення при цьому має системне вдосконалення організації управління і формування нормативної бази, передбачене цільовими програмами з урахуванням досвіду європейських країн, прискорення темпів гармонізації національного законодавства зі стандартами ЄС, врахування необхідності відповідної цінової, податкової політики, ресурсного і кадрового забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 4: Галузе управління / наук.-ред. колегія : Р.М. Їжа (співголова), В.Р. Бодров (співголова) та ін. 2011. 648 с.
2. Правове регулювання енергозбереження в Європейському Союзі та в Україні // За заг. ред. к.е.н. В. Г. Дідика. К. 2007. URL: <http://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/9.pdf>

3. Про внесення змін до Правил користування електричною енергією : Постанова Національної Комісії з питань регулювання електроенергетики від 17 жовтня 2005 року № 910. Зареєстровано у Мін'юсті України від 18.11.2005 року № 1399/11679 (*Офіційний вісник України*, 2005, № 47 (07.12.2005), ст. 2966).

4. Про енергетичну ефективність. Закон України. Від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2022, № 2, ст. 8).

5. Про електроенергетику. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998, № 1, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр#Text>

6. Про альтернативні види рідкого та газового палива. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000, № 12, ст. 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>

7. Про альтернативні джерела енергії. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003, № 24, ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>

8. Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2004 року № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2004-п#Text>

9. Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005, № 20, ст. 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15#Text>;

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007, N 23, ст. 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760-16#Text>

11. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015, № 26, ст. 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19#Text>

12. Законодавче та нормативно-правове стимулювання підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів у провідних зарубіжних країнах Підготовлено відділом інформаційно-аналітичного забезпечення зарубіжною інформацією ВП НТЦЕ ДП «НЕК «Укренерго» Київ. 02/2016 URL: <https://ua.energy/mediya/galereya/analychni-materialy/>

13. Енергозбереження в Україні: правові аспекти і практична реалізація. Рівне: видавець О. Зень, 2011. 48 с.

14. Про технічні регламенти та оцінку відповідності. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015, № 14, ст. 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>

15. Про стандартизацію. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014, № 31, ст. 1058. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>

16. Господарський кодекс України 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

17. Собко О. М., Смерека С. Б. Особливості нормативно-правового забезпечення сфери енергозбереження України. *Інноваційна економіка: Науково-виробничий журнал*. 2021. № 1-2 (86) С. 34–38. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/3205-Текст%20статті-4024-1-10-20240723.pdf>; Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 18 серпня 2017 р. № 605-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-р#Text>

18. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: *Постанова Кабінету Міністрів України* № 179 від 03 березня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>; Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 29 грудня 2021 р. № 1803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-р#Text>; Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 21 квітня 2023 р. № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-р#Text>